

VÉSZNAPOK

A'

SZÉKELYFÖLDÖN

Kórrajz az 1848-ki forradalomból

írta

Komáromi Ferencz.

ELSŐ FÜZET.

MAROSVÁSÁRHELYEN,
nyomta Kali Simon 1849. Főtanoda betüivel.

ELŐRE ELOLVASANDÓ.

Ezen kis munkát 1848-nak végén — midőn még az osztrák kényuralom setétlett fölöttünk — kezdettem írni. 'S bár e-günk' kiderültével rögtön sajtó alá adtam; mindazon által nyomdáinknak szerfelett megszükült köre — a' csoportos kormányi rendeletek — placatok — 's felszollítások által igénybe folytonosan vétetvén; csak most vagyok képes — alig az első füzetet — világ elébe bocsátani.

Háborus időben rendesen ez sorsa a' dolgozatoknak; szomorú eredménye pedig az, hogy az író, néha elnézni kénytelen, a' közidő alatt verejtékes dolgozatának sok érdekes pontja miként párolog el; néha pedig az egészet át lengő szellem elévülvén, hibáján kívül a' cse-csemő még bölcsőjében koporsóját találja.

Ezen körülménynak — ha nem egész kiterjedésében — de minden esetre meg volt, e' jelen munkárais nyomasztó hatása. Az ápril 14-ki nagy nap két cikket törölt ki belőlle; melyekben az osz-

trák ház' ármányos szomszédságát 's hit-
szegő uralkodását — a' 4-dik Béla korán
kezdve, jelen időig — történetileg sorol-
tam elő; azon következményt vonva be-
lőlle — mi csak ugyan meg is van említ-
ve — hogy buknia kell.

Mi az egészet át lengő szellemet il-
leti: jelenünkkel — csakis a' néhány kitörő
keserűség, 's a' jövőbe helyezett minden
remény — nem épen egyezik. Ennek pe-
dig igen természetes oka, akkori vész-
telyes helyzetünk, 's az, az által elői-
dézett folytonos roskedély.

Ezeket előre bocsátni szükségesnek
látva, csak annyit mondok, hogy ha az
olvasó e' sorok után, vésznapjainkat ve-
lünk átszenvedetteknek képzei, czélom
valamennyire sikerült; de ha engesztelhe-
tetlen utálatra, 's boszura szilárdul,
azoknak előidézői arant, akkor — legyen
bár e' percz végső lehellettem — azt mon-
dom, hogy elegendet éltem.

Marosvásárhelyen Junius 12-én 1849.

VEZÉRCZIK.

Mi előtt a' czélba vett történetet leírnám, szükség a' korábbi eseményekre székely földünk' határain túl is egy futó pillanatot vetni. —

A' martiusi törvények, a' mellett hogy, százados jogunkat, a' független nemzeti kormányt helyre állíták; egyszersmind népuralom — 's egyenlőség magvait hinték el honunkban. — Elsőért a' dinastia izzadatt; 's mint szerencsétlen kártyás, azon állítással akará helyre ütni veszteségét, hogy akarattya ellen sodortatott a' kártya tömkelegébe. — A' második pedig pézsmához szokott aristocratáknak volt szerfelett drasticus illatu szesz. Hogy mind kettő baján segítve légyen élesztetett a' rácz — szerblázzadás.

Ezen lázzadás gyámolítására a' királyhágon innen is alattamöson nagyszerű készülétek tétettek. A' szász burocratia — mint farkas a' leshelyen — úgy olálkodott ifju szabadságunk csiráji körül. Szeben vezénylet-re az egész szász föld nemzetórséget, vadászászlóalyakat alakított, tüzéreket képezett — 's a' főhadvezérséggeli folytonos érintkezés nyomán fegyvert, 's oktatást kaczerkodat ki magának.

A' főhadvezérség pedig — a' camarillának épen oly hű mint ármányos bérencze — lel-

ke telyes gyönyörével nyújtá gyámolító karjait, segített, mennyit segíthetett. De annál határtalanabbakat ígért; költőileg festé a' nagy jövőt — a' téjjel mézzel bővölködő szász Eldorádót sat.

A' circumspectus atyafiak pedig rendesen rosz politicusok lévén mindent hittek — független nemzeti kormánnyal ábrándoztak; 's nem láták át hogy a' camarillának magyar, szász, oláh szabadság egyaránt nem kell; hanem valamennyi lenyügözött népek felett egy biztosított absolutismus. Ők az együgyűek mindent hittek, 's hogy még hivebben jellemezzék magukat frigyökbe vonák 's ellenünk lázíták az oláhokat is. Gazdagon fizetének bujtatókat, 's oláh főnököket. 'S az oláh nép oly hálátlanságot követett el, minőt az emberi nem miolta fenn áll ezredek története nem képes fölmutatni.

A' magyar országgyűlés égyszázados rabot tett szabaddá. Egyenlő jogokat, 's az álladalom kölcségén meg vásárlandó ingyen birtokot, ajándékozott minden urhéresnek. Résszei lőnek e' malasztanak az oláhok is, midőn Juniusban a' robot országgyűlésileg Kolozsvárt is eltöröltetett. Lássuk mint hálálta meg e' szolga nép a' nagy ajándokot.

E' felszabadítást soká aratás követte, 's a' földes urak, a' nép messiássai többen elnézni kénytettek terményeik künmaradását, arany kalászaik legázoltatását. A' szolganép a' helyett hogy az ajánlott kettős bérért dolgozott aratott volna — mint azt eddig bérnélkül tette — balázsfalvi gyűlésekre hivatkozott, lándzsákat készített, 's haramia főnökei által magát fegyverbe gyakoroltatta. „Uram örököd-

be pogányok jöttek“ elmondhaták a' szegény földes urak.

A' főhadvezérség, mint mephistó röhögött. Ó lépen fogá a' rossz politikusokat. Felpálkázá a' buta oláhokat. 'S így néze elébe fejledező abnormis helyzetünknek, és ujabban röhögött mindön a' democrat institutioju szászságot 's a' democrat elvek nyomám emberi jogokkal felruházott oláhságot, a' democratia megdöntésére — az egészen aristocratiai előnyöket örökölt magyar elemet pedig, democratiai elvek oltalmára, harcra készülni látá.

És a' néhai potrohos gubernium ekkor is táblabíráskodott. Az olágyülésekre commissariusokat küldött. Kik mint Jupiter léczkirálya csak annyit értek. Katonaságot rendelt, mely tisztelgésben, 's diszlővésekben gyakorolta magát. Tekincse meg bár ki is ezen gyűlések jegyzőkönyvét, vagy legalább az akkori hírlapokat — 's ha igaz hive alkotmányunknak átlátandja a' következményeket, át a' tenni valót valamit nagyszerű gubernialis combinatiok nélkül is. De a' gubernium még mind a' régi jó modorban combinált és pacificált. Az oláhok szemtelensége pedig nőttön nőtt; mint bércezi patak tavasszal, mely mindent magával sodró vizárra növekszik.

Ekkor lépett Vaji királyi biztos bérczes hazánkba. Mindnyájunk szemei rajta függöttek, benne biztunk, és reméltünk!! Ó volt a' nagy magyar hón első királyi biztossa közöttünk! A' két tesvérhon egyesülésének első születeje! Ó segíjthetett volna is a' bajon. De nem akart jobb lenni a' Guberniumnál.

Mint eltévedt juh a' kopár borozdákon —

szüntelen hű agyrémei tömkelegébe bagdálcsolt míg a' valódi tettek mezején, mások mindent eltakarítottak előlle. Így lón K. Fejérvár, ágyuink raktára, egyetlen erős pontja honunknak oláh határ őrók által elfoglalva.

A' főispányok erélyes föllépése is segíthetett volna a' bajon. De a' született aristocrata élvezni szokott: tiz között alig van egy ki tettek embere. Továbbá olyan is volt közöttök ki a' határozott fel lépés bár melyik resultatumától félt, t. i. a' szabadságtól éppen úgy mint a' szolgaságtól. A' szabadság diadalával születési előjogukat látták bebalzsomoztatni, — a' nép uralkodás 's köztársaság rém képei ijeszgeték még éjji nyugalmaiban is.

Így lónek ók a' Vaji politica hiv követői. Mindég a' pacificatio mezején remélve bábért arathatni.

Ily szempontból bocsáttatott Mikás a' haramia főnök — M. vásárhelyi fogságából — szabadon. Lauriáni Szebenből — 's még mások kik minyájan — hála fejében — kettőzött düvel ragadtak fegyvert ellenünk.

Ezek szerint — merem állítani, hogy a' Vaji politica csak nem egyedűli oka, azon borzasztó vérfürdőnek, mely most völgyeinket áztatja. Őket átkozza a' nép, hősileg elvérzett magzatjaiért. Azon elárult és elhagyott, szegény magyar nép, mely minden reményét Bajzával már csak e' pár sorba összpontosíthatja.

„Van biró a' felhők felett

Áll a' villámos ég!!

Nekem is két szeretett ócsém lett a' Vaji politica áldozatja. Én még sem átkozodom. Hadd sujtolya őket saját öntudatjuk.

De menjünk tovább. Ily bűnös elnézések után, a' szentelenség vandalismussá fajult. Mikorra a' nyár eltelt — 's a' természet dús hozománnyai terhe alatt kifáradva nyugalomra készült; az oláh készülétek is megtermék fanyar gyümölcsöket. Mérges gyümölcsök valánakezek, melyek a' legsajgobb szenvedések 's görcsök után hozzák az örök nyugalmat.

Octoberbe az oláh lázzadás minden borzadalmaival kitört. A' földes uri lakok, országoszte, kiraboltattak. A' menekülni nem tudók legyilkoltattak, vagy meg verve és kötözve Balázsfalvára fogságba hurtzoltattak. Balázsfalván osztá fel a' comite Erdélyt 15 legiora (oláh kerületekre) és az így oláhoson organizált Erdélyből — a' főhadi kormány a' császári hadseregnek 35-ik hadtestét akará ki állítani — 190,000 ember volt a' számítás — mindnyájan szuronyos fegyverrel lettek volna ellátandók. Minden legioba egy fő- és alpraefect, 10 tribun tétetett, — 's a' mindig sárgafeketére hajlandó burocraták gunnyára — ezen embrio hivatalnokok meg is kezdék működésüket.

Altábornok Pfersman rendelkezését láttam legelőbb ezen harisnyás méltóságokhoz: ekkor tudám, hogy hányat ütött az óra; hogy mit ér Puchner uram, ki proclamatioiban mindig az alkotmányos rendet ígéré. Ezen oláh főnőkök nem sokára, rabló kalandjaikat is a' jó ezimborákkal együtt kezdék űzni. 'S mint vampir mely elaltatja áldozatját, hogy vérért kiszívhasssa: a' becsületjükre szerfelett büszke sárga fekete tiszték épen úgy altatának, ámitanak. Békét, 's nyugtat, ígérének a' megrohant 's megrettent községeknek, ha fegyvereiket

át adják; mi után pedig az átadás megtörtént a' fegyverteleneket lemeszároltaták.

Ily árulás következtében lett K. fejevári alsó város, Zalathna, N. Enyed, Jára a' lángoknak — összes lakossága pedig, a' Krakkoiközel 300 foglyokkal együtt, a' véredek lándzsáinak martaléka.

I.

Gyűlés az Agyagfalvi téren.

Berzenczei székely képviselő, látva a' történeteket; látva, hogy a' magyar csak Isteneben, 's önerejében remélhet, az Agyagfalvi térre székely nemzeti gyűlést hirdetett. E' gyűlés alkotmány és jogszerűleg tartatott. E' nemzet viharos multjának vésznapjaiban, gyakran tartattak ily gyűlések és pedig 1505-ben tartatott, e' helyen az utolsó. Most vésznapok és gyűlés ujbol elő kerültek. A' gyűlés határnapjául October 16-ka tűzetett: — de vésznapjaink' határát csak a' mindenható tudja kitűzni.

October 16-ka egy gyönyörű őszi nap volt; tiszta sugárai fényes fegyverek ezrein csillámlottak. Az ős bércek 's rengetegek lakói egy százados ünnephez illő komolysággal sereglettek őszve. Megható jelenet volt látni lelkeseket, feszülettel kezökbe, 's leemelt kalappal mint vezetékek a' fegyveres daliák ezereit, Agyagfalva kies tere felé.

Egy oly gyűlés volt ez, minőt a' hajdan-
kor sem képes felmutatni. 60—70,000 ember
egy tömegbe, 's mind annyian a' szabadság,
a' honvédelmére, 's a' jó rend fenn tartására
egyaránt lelkesedve. Nem volt itt szükség,
senkit illedelemre loyaltásra figyelmeztetni.

Csak is a gyűlés második napján M. vásárhely
bevételeinek koholt hite — 's néhány szeren-
csétlen megyei menekülteknek panasszai in-
gerlék föl a' kedélyeket. De ez ingerültség
általános volt, 's mindent magával sodrott. E'
nép ekkor is megmutatá, hogy ha egyszer
elveszti béketűrését, többé nem fékezhető.
Ha tenni akar azt rendületlenül akarja. Hij-
jába állították az értelmesebbek, hogy készü-
letlen fogni valamihez bizonyos veszteség. Hij-
jába említék lőpor töltények, 's rendezési hi-
ányát. Mind hijjába. A' gyűlés elesett cél-
jától. A' nép — halva a' szörnyű vandalis-
must rőgtönzés terére lépett — Zombori lovas
ezredet fővezérül — Berzenczei képviselőt pe-
dig, melléje főbiztosul kiáltá ki; 's mint seb-
zett orosz lány dörgé el a' rőgtön indulást.

'S harmadik nap a' sereg megindult — öt
napok alatt folytonosan, mint medrét haladot
tenger — úgy özönlött, Keresztur fiu széken
át, a' két Küküllő partjaira; de nagyobb men-
nyiségben a' szőke maros völgye felé. Három-
szék, Csik, Gyergyó rendes fegyveresei csak
mint egy 5,000-en; mert a' többiek tavasz olta a'
Ráczok és Szerbek ellen csatáztak. Lándzsá-
sok és kaszások pedig Udvarhely és Maros-
székiekkel együtt legalább 40,000-en voltak.

Mintha árpád népét láttam volna mely
hazát keresni indul, 's a' jövő kétes szürkü-
letéből nemzeti dicsőségünk hajnala piroslott

lelkem elébe. A' természetes székelynek harcias elszántság ült darabos vonásain. Ki az — ki e' classicus napokban nem ábrándozott? Ki az — ki egy századok viharait kiállott népnek erős akaratában, nem számitta bizony győzelemre? De lássuk mi történt. Marosvásárhely lett a' főhadi szállás. October 22-én érkezett — nemzeti lobogokkal, 's örömittas néppel tarkázott utszáiba táborunk. E' város mely a' még mind Régenbe mulató Urbánt félszből élelmezé — megszabadulása napját nagyszerű éjji világítással ünneplé meg.

October' 23-kán a' marosszéki csapat a vajai rétről, hol hajdan a' felkelt székelység szabadságáért még egyszer táborba szállt volt gr. Lázár Dénes vezérlete alatt meg indult Radnotfelé, 's néhány győzedelmes előőrsi csaták után Radnotot az oláh tábor főhadi szállását elfoglalta.

Ugyan ez nap estvéjén az önkéntesek nyárádtó oláhhelységet felgyújtották. Többen csatázás helyett rablásnak indultak, 's a' környék égő falvai, több éjjeken át kísérteti derúvel tarkásiták a' setét égívet.

Azonban a' főhadi kormány sem vesztelt. Még October 6-áról Szebenből meginté a' székely katonákat, hogy az Agyagfalvi gyűlésből, mely a' király tudtán kívül tartattik —részt ne vegyenek. — October 18-án pedig proclamatiokat küldé szét, melyekben Erdélyt, egy Latour féle rendeletre vonatkozva, hadi kormány alá vettetnek nyilvánítá. 'S végre Megyesnél maga is táborba szállt. October 25-én m. Sárosnál a' háromszéki és udvarhelyszéki vadászcsapatokat véletlenül agyuztatni kezdé, néhányot eljettet, többeket

elfogott. A' miénkek, vezérek 's törtények nem lévén, 's a' nem mesze tanyázó Donát alezredes is segélyekre menni késvén, hátrálni kénytelenítették.

És pedig hátráltak nagyobbára hazáig — hátukon vive a' Fejér egyháznál inkább dözsölő, mint tanyázó lánzsásakat. Kik hinteni kezdék a' nép közt, a' császári katonáktól vett azon romlott gondolatot, hogy a' reactio nem bántja a' népet, csak a' nemes embert, és papokat.

Mig ezek itt történtek meg érkezett vásárhelyre, mint egy 40 mázsa lőpor. 'S az itt tespédett derék had is mozgásba kezdé jóni.

Urbánnak Gernyeszögig előnyomult csatárai Sáromberk és Vajdaszentiványnál October 31-én keményen megverettek. Régen bévétetett, 's miután sergeinket élelmezni — 's 20,000 pg. Rft. hadi költséget fizetni nem akart — 's miután egy benn lakó által saját piaczi boltja fel gyujtatott, Petelével együtt a' lángok mártalékja lett.

De eljött végre nov. 5-ke a' kiábrándulás napja. Emlékezetes és tanulságos nap honunk történetében.

II.

Marosvásárhely bévétele.

Ha a' V. szentiványi győzelem estvéjén — mint többen javalták — Urbán úzóbe vétetik,

dicső eredményt aratunk. Az oláh lázzadás főnöke és apostola később a' tőkéletességig bégyakorlott kengyelfutó, futási jelességei mellett is, aurokra került volna. Így pedig mi előtt határvidéki fészkebe vonult; még volt ideje Fogaras vidékén portyázó Puchner főhadvezér jó czimboráját a' szörnyű kudarczról gyorsan értesíteni.

Mű mind ezt koránt sem gyanitattuk. Aggodalom nélkül élveztük a' diadal örömeit. Nyugodtan feküdtünk, nyugodtan keltünk. November 4-kén hír terjed, hogy Puchnernek seregei, a' csergedi hegyen át, közelednek. Lőn szörnyű lötés-futás- dobpergés, harangzugás. Sergeink gyülekeztek. Gyors lovagok száguldottak a' nyárádtói uton kifelé szemlére. Hadi tanácsunk pedig, a' már csak nem Egerbegyig elényomult, m. széki csapat vizsgálása iránt küldé futárokat. A' csapat sietve fordult vissza földje védelmére; de midőn más nap a' mezőség' végső bérceire ért csak romokat láta, melyeket a' vásárhely felett már elviharozott fergeteg raka halomra. „Késő sohajta több mint 500 kebel, kik a' Tolnai 's Nagy Samu főlsholításokra 's vezetésük alatt, külön válva Kolozsvárnak vevék utjokat. Jelszavuk volt „készebbek vagyunk valamennyen a' szabadságért vándorolni és elvéreni mint feldult földünken egy bitor hatalomtól koldulni kegyelmet.“

November 5-én újból korán perget a' dob. Csatáraink össze sereglettek: de csak délbe mozdultak ki a' városból: midőn az ellenség, minden alkalmas állást, honnan városunkat ostromolhatá, már elfoglalt. Kivánsága az volt ellencinknek, hogy fegyvereinket letéve,

feltétlenül adjuk magunkat át a' császár kegyelmének, 's az uniót semmisítsük meg! Berzenczei „nem“-el felelt. 'S pontban déleste 3 órakor a' csata megdőrdült. 16. ágyuszorá, sűrű morajjal, vést hozó golyóit. A' lándzsás nép mint zivatar korbácsolta tengerforranikezdet. A' fővezérség, melynek egész kiállítás alatt egy buzdító szavát nem lehet hallani, futásnak eredt. E' gyalázatos példát legelőbb követte a' székely huszárság, azután mindnyájan. A' tizenkettődik honvéddzászlóalj két századja, — elhagyatva őrnagyától — vezénylett nélkül tartá legtovább a' tüzet; 's az ellenség könnyű lovassai ellen, golyói sűrű záporával oltalmazá menekvőinket.

Borzasztó egy nap volt ez. Az eső szakadatlan zuhogott. A' Koronka, Jedd, és sz. György felé vezető utvonalok ellepve szaladokkal. Kényelemhez szokott uri hölgyeket, láttam, e' viharos időbe gyalog, csaknem kétségbe esetten hurczolni — kisdedeiket — Fellelve lakját, vagyonát, szoval mindent; csak is élete megtartásáról gondoskodott mindenki.

En hegyen völgyen vándorlék. Futtomban rémesen hangzottak e' szavak „árulás“, „árulás“ minden oldalról füleimbe. A' gyalázattal dúhögő nép vezéreire lövöldözött, 's a' hegyek vizshangja borzasztóan sokszorozá a' ropogást.

És az ágyuk folyvást dörögtek. Seregeink már jótova haladának. Még is az ellen szigorúan tartva magát ördögi theoriájához — fontolva vett közelebbi positiokat. Positioiból mindannyiszor minha sergeink erőss falgyánánt rendületlenül állanának — keményen tüzeltetett; míg a' kisutzában — később pedig a' piacon gyulás támadván, oriási lángok világítanak a' közeledő gyászos éjnek elébe.

Azon kevés városiak is kiket a' bízalom, — az az svecgelbismus — vagy férfias elszántságok hon tartoztata, kétségbe esettten rebbegtek a' végpusztulást.

Ezen iszonyu perczekben egy őszi férfit láttak a' poklos utszán ki felé haladni, fejér lovan ült. Ezüst hajszálait, 's a' magosratartott fejér lobogot őszi vihar lengeté. Ezen őszi férfin gróf Lázár József volt ki golyó zápor közt sietett a' város hódolatával, annak megmaradását eszközölni.

A' polgári kötelesség telyesítésének lett némű sikere. Az ágyuzás nem soká megszűnt, 's mindenki tűzoltással kezdte foglalkozni.

Bőrig ázva, 's fülig sárosan alig tudék egy silány fedél alá menekülni. Szörnyű egy éj volt ez, melyhez hasonló kinost soha nem töltöttem. De hányan nem tölték ez éjjel a' szabadba, a' városi erdő nyirkas mocsáros földjén? rémüléstől kimerülten, még a' szomszédos falvakig sem hatolhatva, még téli éltőnyt sem vive magukkal.

Az éjt reg követé — setétebb gyászosabb az éjnél. Ekkor tartá a' császári sereg Gedéon és Kalyani tábornokok vezérlete alatt diadalmas bevonulását a' városba. A' Szebeni nemzetőrökkel együtt alig volt 3,000 rendes katonaság. De a' lándzsás oláh kíséret mintegy 8,000 főre mehetett.

A' főhadi vezérség ezen fellépésének — a' köz csend — rend — személy és vagyonbátorság helyre állítását — használta ürügyül. — 'S csak ugyan embere is lett szavának, mert mihelyt beérkezett rablócsordája városunkba, azonnal megkezdé hivatását. Három napi szabad rablás engedtetett, 's ez idő alatt nem

volt az a' szent, az a rejtett hely, mely ki ne raboltatott, 's meg ne fertőztetett volna.— A' becsületjókra oly igen féltékeny császári tiszték; 's szásznemzetörök, voltak a' zsebelés főmesterei. Szekeret lovat raboltak — 's megrakva válagatott drágaságokkal küldék hazájokba. A' tehetősebbekkel különösen gróf Toldalagi Ferenczel szörnyű gorombán bántak, — azt adván okul hogy elég jó dolgok volt a' hajdani kormány alatt, most az új rendszerért méltó hogy lakoljanak. A' franciscanusok temploma miután kifosztatott, császári lovak tanyája lett. A' várbeli templomba pedig kemenczék rakattak, 's ama nemes állatoknál aljasabb lények, lándzsás oláhok tömtek bele százanként.

A' személy bátorság helyre állítására is nagy gond fordított, mert a' bevétel második napján már két polgár agyon volt verve, egyik, a' piatzon, másik a' város végén. A' marosan tulrekedt, vagy falurol bájott székeltek, azzonnal körül fogattak, meg meztelenitettek, lándzsa által meg bénittattak, 's csoportoson kergettettek ki a' városból. Az országos nevezetességű Teleki fegyvertár is kiraboltatott. A' megye levéltára feldulatott. A' rabok szabadon bocsáttattak. Az Iktári Bethlen családi kincsek nagy része egy vásas boltból elorosztattak. Szóval egy szörnyű viharhoz hasonlított e császári tábor dúlása, — mely semmi szentet — semmi magasztost és emlékezetest nem tekintve — mindent magával sodrott. Így végződék első felvonása azon szomorú játéknak, melyre a' hálátlan oláh véredek kivák fel nemzetünket.

III.

A' székely tábor futásának okai.

Hogy szabadságért küzdő sereg zsoldosok ezrei által legyőztetett, hogy a' leg szentebb legigazabb ügynek néha buknia kell, erre van példa a' historiában. De hogy több ezer szabadság harczos, a' harmadik ágyú lővésre megszabadjon, őt, hat sebesültel egész csatát beérje, — 's a' harcz terét ily jutányoson engedje át ellenének; ezt bár kiis megfoghatlannak találandja. De a' székelynép századokon át meg őrzött harci becsülete kívánja, hogy e' tényt megfoghatóvá tegyen.

Győkezőkát e' gyalázatos szaladásnak, csak is árulással párosult, balszerencsének 's készületlenségnek lehet tulajdonítani.

Már October 17-én a' székely nemzeti gyűlés második napján — elhintettek e' gyalázatos Catastrof magvai — midőn az említett koholt hírek hallására a' nép dúhe felgerjedvén higgadt tanácskozása folyamát elhagyni, 's rögtönözés terére lépni át kényszerítettet. Ezen rögtönzésnek két nagy fontosságu következménnyé lett.

Első az: hogy rendezett, 's czélszerűen használható sereg helyett, egy felingerlett 's bosszura fánatizált nép tömeg indult ki. Hasztalan javallák némely értelmesebbek hogy előbb csak a rendendes fegyveresek induljanak. „Nemet“ monda egy két nép vezető, 's a' tömeg rá dörgé, mind elmegyünk, kik csak mozoghatunk.“

Második az, hogy a' szó telyes értelmében készületlen indultunk csatára. — Nem volt ágyú, nem lőpor, golyok sat, az a' pártoltény, mit a' rendes fegyveresek hoztak magokkal, hamar elfogyott. 'S ha mind végig csak oláh lándzsásokkal kellett volna szembe állani, rohammal is győztünk volna. De meg dördült az ágyu, 's részünkről nem fellelhetett ágyu vissza. Ez pedig oly nagy fontosságú dolog volt a' székely atyafiak előtt, hogy midőn egy törzs tiszt — ki jól esmerő a' nép gyengéjét — eképp álnokoskodott „utánom vitéz székelyek! rohanjunk az ágyuknak!! — „nem lehet uram — viszouzáuk ezek, nincs agyunk, nincs munitionk“

„Nahanem, — én sem — viszonyzá az előbbi, gunymosolyal, 's sarkantyut adva lovának — mint szélvész hagyá oda a' csatatért.

Az ily naiv tiszték, dobták a' legnagyobb sulyt e' százados gyalázat mérlegébe. Ezek, a' táborozás kezdete óta, de főként October 22-ikétől 31-ig, mi alatt a' derék had lőporra várkozva, Marosvásárhelyt tétlen tespedett, mint alvilági setét szellemek működtek — a' határór rendszerrel ingadozáshoz szokott — székely nép jelleme kísértetbe ejtésére. Minden szabadabb eszmék csirájit — melyek az agyagfalvi gyűlésen jöttek sarjadzásba — legázolni törekedtek. Saját hitőket feledve — folytonoson a' Punhner rabló bándája aránti pietást igyekeztek a' legénység keblébe helyre állítani. Nyíltan és fenyegetődzve mondák, miszerént, ők csak oláhok ellen jöttek ki de a' fődhadvezérséggel becsületjök nem engedi szembe állani. Vagy is árulások nem engedte szembe állani; mert October 21-ről már át

ártak volt titkon a' szebeni garnisonnak magukat mentegetve, 's azt állítva hogy csak a' rend érdekében fogtak fegyvert. Ehez még azon furcsa történet is járult, — ha igaz — de sokan állítják igaznak — hogy fővezérünk a' csata előtti éjjel — mint szerelmes kalandorok szoktak, köpenyét füle körül tekerve, látogatast tett az ellenség táborába. 'S tán azért történt volna seregeink fel állítása is oly hanyagul, és minden hadi terv nélkül, 's tán azért nézetett el, hogy Gedeon azon egyetlen dombot — melyről legkényelmesebben lövöldöztethetett — ágyuival elfoglalja.

Gál Sándor százados — jelenleg ezredes, éjjeli megrohanást javallat, de Zsombori s Dorsner ezredesek ellene szegültek.

Továbbá előőrök egész táborozás alatt csak igen ritkán állittattak, 's akkor sem ügyelt senki rájuk.

A' vissza vonulás aránt semmi előleges rendelet nem tétetett. A' sereg tetszése szerint oszolhatott volna szét, ha gyülelész nép lett volna. Sőt Balázs a' 12-dik honvéd zászlóaly őrnagya — ki mint később kiviláglott gaz áruló elis vette érdemlett jutalmát — több helyeken kimondá pihenő legényeinek, hogy ne kövessék a' székelyt honába, — ott szűk sovány az élelem — hanem fegyvereiket eldobva oszoljanak szét családjaikhoz, 's rejsék el magukat — pénze nincs (később kiviláglott hogy volt) dijt nem adhat, s ily körülmények közt az állomány sem kíványa további szolgálatjokat.

Végre a' tiszték — egy igen csekély töredéket kivéve — örvendettek a' hiányoknak 's készületlenségnek, az anarchiát hizlaltak, a' fekte-

lénségnek segéd kezeket nyújtottak — bándsen annyira elnéztek mindent, hogy midőn az önkéntesek nyárádtót felégették, 's a' széke-lyek Régent feldulva, mamoroson egymást dőfék át, 's egy némbert vásárhely utszáin szemeink előtt leagyoltak — egyedül Berzen-ezei tett valamit, 's ő is csak annyit hogy a' bűnösöket a' sereg színe előtt főbe lővéssel fenyegeté. Egyszóval katona tisztcinknek min-den igyekezetők arra mutatott — sőt ki volt szá-mítva — hogy a' marosvásárhelyi futással örök-re vége legyen minden szabadságerti mozgal-maknak e' hazában.

Ehez járult még a' csata előtti nap szár-nyalni kezdett azon hír, hogy Haydte dra-ganyos kapitány Udvarhelyszéket és Erdővi-déket rablócsordájával fenyegeti. A' saját haj-lék, 's család oltalmazásnak természeti ősz-tóne még csata előtt kezdé a' legényeket hir nélkül eltávolítani. Egyfelől ezen hir; de más felől a' rablás természete, mely a' leg ősze-tartobb csapatot is felosztatja — annyira meg apasztá táborunkat, hogy nov. 5-én alig álla ki a' csatára 10,000 ember, ennek is nagy részét városi, és küküllő megyei nemzetőrök tevék.

Még egy pár szót a' székely nép jellem őismeretére.

A' székely — mind a' mellett, hogy hit-szegő királyok századok óta nyirbálták ősi jo-gait; — mind a' mellett, hogy határórságszol-gai rendszere zsibbasztá közelebbi évtizede-ken át — még bir szabadság érzettel, 's fel-tud melegülni nemzete dicsőségén. De az ed-digi bánásmod szerint lelkesedése pillanatjai soká nem tarthattak. A' napi szükségek min-

dég vissza vezették házi köréhez, a' székelynek szűk, 's sovány határa lévén nagyobbára kereskedésből élő nép, 's mint ilyen csak folytonos számítással, 's vas szorgalommal élelmezheti családját. Ezért kiálták sokan oly tele torokkal rája, hogy a' székely hasznos-leső. Régent feldulni vitéz — de marosvásárhelyt védeni gyáva volt.

Ha a' kormány azon vezérekből; milliokból — mellyekkel a' királyhágon tuli honvédek láttattak el és dijjaztattak — székelyeinket korábban részeltette volna; azt gondolom, hogy nem lettek volna nov. 5-én gyávák. 'S nem lennének ujonczok jelenben, midőn amazok csak nem veteránok. Székelyeinkről, el-lehete e' nap mondani Thiersel — *nos soldats, sans armes et sans pain et ai-eut vaincus, au lieu d'etre victorieux!!* — De mennyünk tovább.

A' székely minden darabossága mellett sok pietással viseltetik előljároihoz: még akkor is ha azok rosszak: — mind addig, míg néhányszor kézzelfoghatólag meg győződik rosszasságok felől. Ezekből önként foly, hogy midőn tisztjeit, császári katonákkal szembe ingadozni először látta — maga is, — mintegy oriási cser a' bércz' viharától szintén ingadozni kezdett. — A' székelyt nem ajándékozni, hanem rendesen jól fizetni — 's nékie erélyel iuponálni kell; jó szellemű, 's szakertő tisztekkal ellátni, 's akkor szabadsági harcban a' poklokan is át lehet vezetni.

IV.

Morok a' vadak' mestetere.

Alig fészkelte meg a' bitor hatalom magát földünken azonnal megkezdé pokoli működését. Mindenek előtt helybeli czimborára lévén szükség, Lázár János akkori főbirót — a' legnagyobb pecsovicst, még a' Metternich kórból ősméretes policzáj spiczlit szemelé ki a' gyönyörű mákvirág koszorúból.

Ezután a' szabadelvűek befogatása lón kitűzve. — Lázár János a' jö alkalmat használva végig futá reminiscentiai sorozatját 's inkább hiszem különböző indokokra is találván a' nov. 11-en Gedcon és Gräser alírásukkal kibocsátott placat szerint követelt hat fogoly kezest saját jó akaratából meg egyhetedikkel megszerezte; ugyan nov. 11-e éjjelén pedig meg jelenvén gr. Lázár József, Berzenczei Frencz, tanár Török János, sziggyártó Csernát József gr. Teleki Elek, b. Kemény Pál, és Gyárfás Domokos magány lakjaikba a' véletlen meglepetteket poroszloi által befogatá. Ezek valamennyin két szekérre szorítottak, 's mielőtt családjaiktól bucsut vehettek volna, mielőtt személyes szükségeikről gondoskodhattak volna, n. Szebenbe hurczoltattak. A' három utolsó befogatása helytelennek találtván, nem soká haza bocsáttattak: de a' többiek csak is Szebennek mart 11-kén történt győzelmes bevétele után szabadulhattak meg. — Zuzott és őszeszáradt alakjok négy havi testi 's lelki szenvedések csálhatatlan ta-

núi valának. De különösöbben Csernátat és gr. Lázárt illetőleg volt ezen emberi 's polgári jogokat egyaránt sértő befogás legsujtatóbb. Az első mesterember lévén — hat gyermekét és nőjét hagyá élelemnélkül. A' második pedig egy korágyan fekvő hölgyet hagyta gyámtalan, kinek gyenge idegeit a' véletlen vész 's nemzeti gyász annyira megrongálák miszerint forró lázza néha órútségbé ment át. Soha nem feledem e' kor' magasztos fántásiáit. Mintha most is hallanám könnyörület lélekrázó hangján mint kért Kossuthvizet. 'S valahányszor frissvizet Kossuthviz név alatt adtak, kis ideig mind annyszor nyugalom és derűtség tűkrözte magát zuzott vonásain. De menyünk tovább,

A' szék választott tisztei helyett — August várparancsnok önkényileg nevezett olyakat, kik a' régi rendszer hivei valának.

Az elorzott pénztárak' magyar bank jegyei — mihelyt forgalom útján a' katonaságtól a' néphez jutottak, azonnal betiltattak, 's érvényteleneknek nyilvánítottak.

November 14-én egy vérbíróság alakított a' négy nemzetből (*). — Ezen bírák neveivel nem akarom e' sorokat beszennyezni. Csak annyit mondok általánosan; hogy oly mesterileg 's oly utasítással volt e' bíróság össze állítva — miszerént ha vésznapiaink még

---

*) Tagjai voltak ezen bíróságnak — volt pénztárnok Benkő Ferencz kis időig, Gyöngyösi Lajos Szilágyi, — Szabó György, Molduván, Zaibriger, a' száz pap. Ezek mindenkor egy katona tiszt elnöklété alatt rendre bíráskodtak; Szatmári Mihály tolvívó volt — szavazat nélkül.

soká tartanak — minden jó érzésü honpolgárt a' bakónak adott volna.

Ila vésznapjaiuk soká tartanak; nemzeti-ségünk, székely földünk területén is hol századok viharjai nem valának képesek dús sarjait oszezuzni, örökre elveszett volna. Első lépcső volt e' célra a' nép erkölcsének megvesztegetése. Falvaink rendre rendeltettek bé egy egy héti várórizetre, hol az intelligentia ellen ingereltettek. Népünknek folytonosan az mondatott, hogy a' magyar nemes a' királyt megcsalta, elárulta 's ellene támadt; — hogy a' magyar egy áruló faj, melynek helyébe másnak kell ülnie. Az alatt azon néhány selejtes oláh — kik valódi keblünkben melengetett kígyók — Fogarasi Demeter vezérlete alatt, polgári jogokat — a' város Tanácsába való lépést 's több hivatalok átadását követelték. Ezt követte volna anya nyelvőknek diplomatisálása. Sőt szemtelenségők anyira ment, hogy a' Reformatusok százados birtokát, a' várbeli nagy templomot is — mint a' hajdani Dáco románok' követelt építményét, maguknak adatni sürgették. Hogy a' közönség rendre szokja el templomát; elsőbbben mint látók — csak laktanyává változtattatott át, 's később jött volna szellemi hajlékká való felszentelése.

Három embernek az uttján nem volt szabad beszélve meg állni — szóval csak a' Gesler súvege hiányzott mely előtt mélyen meghajolva kalapot emeljünk.

De hogy az olvasónak még egy adatja legyen a' camarilla eszközeit ösmerni; hogy fogalma lehessen azon jeles egyéniségekről kik az Isten házat laktanyájukká fertőztették. Imé elmondok egy rövidke történetet.

Pár hét telt el a' bevétel után, midőn két csiki cséplő — szokott üzlete után látandó — jött ki városunkba. A' szerencsétlenek mit sem sejtítve, egy kis csapszék kurtá asztalánál kezdék a' Háromszéki első csatát — az önkéntesek 's Kossuthok vitézségét sorba beszélni; 's egy egy kortyat hajtva rá, hevült lelkesedéssel kiáltának fel néha „de isze ott a' polyakok sem oly könnyen boldogulnak!“

Alig négy percz alatt Klokocsány őrnagy 's városi főparancsnok már tudá a' csapszéki ujdonságokat. 'S hogy az előadoknak torkukra szárasza a' szót; gyorsan nyul fiokjába a' templom kulcsai után. 'S szük szobájából, egy hosszú folyoson kongatva végig szima lépteit, a' templom ajtajához ért. Morok a' Jézsuita merült fel önkénytelen emlékemben, ki hasonló módon bocsájtá párduczját a' szegény Joviálnak. Jézsuita és császári katonaság! óh mily atyafias, mily egy szellemben, hasonló eszközökkel, 's égy célra működő ket hatalom! — Uram, mentsd meg már ez utobbitól is valahára kinszenvedett hazánkat!!!

Képzelem mily úrmányos arczal közeledett mind kettő ezélyához. A' bosszú szomjnak, 's kárörömnnek kaján kifejezése ült órdógi vonásaikon.

Jéghideg futá végig tagjaimat, midőn távulról a' zárt nyikorogni — 's e' Jézsuita bőrbé bútt katona főnöket — száraz ujjával a' kis csapszék felé mutatva — eképp szollani hallám „ott dőzsöl két áldozat, egy óra negyedik szabadok vagytok!“ Mintha a' mesés korból egy gonosz szellem szabadítaná el féken tartott órdógeit. Istenem! hisz égy óra negyed alatt hamu és porrá lehet város és la-

kosság! De az őrnagy ily eszmékkal mit se törődve, egykedvűen ballagott vissza szobájába.

Néhány perczig mint kőszobor földhez valék szegezve; mi alatt, ezen mintegy 500 főre menő barbár csorda — iszonyu ordítások közt, 's egymást hanyat homlok lökve a' vársánczba — kirohant. A' kis csapszék nem soká körül lőn ózónólve. 'S a' két csiki székelý lándzsa hegyre véve, mint gomoly hengerítettett az utszán odább.

E' látományt soká ki nem álhatám. Külömben is, egy napi tapasztalat — melyet vissza tértem óta szerzék e' városba, untig elég volt arra, hogy azt rögtön oda hagyjam.

V.

Látogatás a' hegyék közt.

Zuzott kedélyel dobám magam szekérbe, fejem szédült — 's különös sajgó fájdalom zsibbasztá idegeimet. A' szekér jó tova haladott; de a' vért fagyaláló jelenet még elevenen álla szemeim előtt „Istencm! — gondolám magamban — ez így soká nem tarthat; hogy leg kegyeltebb teremtesed ily undokul gyalázhassa meg rendeltetését, hogy a' te műved és akaratod kárhózzattal gyilak és tűzvészszel öncse bé földünket, nem, uram! ez nem lehet!

Nem lehet hogy egy bitor hatalom —

mely minden szentet — magasztost — magány — és közjogokat eltiport, soká tarcsa fenn uralmat. Vagyha mind ez lehetséges, akkor nem vagy uram te véghetetlen jó, — vagy, nem vagy mindenható!

Szörnyű fájdalmaim közt csak nem Isten tagadásra vetemedtem. Szüntelen azon eszme kinzott, hogy az imaház rabló gyilkosok által van elfoglalva, 's ha ez soká így marad, hol keressem, hol imádjam a' mindenható erőt?

Mihez ragaszkodjam ha szenvedésim égető napja hanyatlani kezd? Mit hidjek, mibe remélek, ha tán a' jövő perczben az élet esthajнала szürkül előmbe?

Szörnyű zavart valék, 's hova tovább mind belyebb bonyolodtam a' rémeszmék tömkelegébe.

Utam kopár hegyek nyilatai közé vezetett, — honnan csipős őszi szél sivitott szembe. Előttem elszort hó fuvatagok — lombatlan fűzek — posványos rétek szoval a' természet maga ridegségében terült el. 'S ó mily összehangzó volt mind ez kedélyemmel.

Gyakran gondolám magamban, hogy ha tul élni képes — vagy kénytelen leszek e' bitor hatalom végső diadalát; ha látni fogom hogy az ármány, mostis — mint azt egyesek kőrébe gyakran tapasztalám — eltiporja az igazságot; akkor egy rengeteg' udvába ásám el magamat, — 's e' rideg magányban imadni fogom a' napot, mely néha élet adólag köszöntend bé rejtekembe; de imádni fogom, mint fővalót azt, ki első fuvándja a' támadás trombitáját e' szavakkal „vissza szerzem az igazság' diadalát e' földön!

Beteges eszméimmel küzdököttem volna még tovább, ha kocsisom nem ráz fel; figyelmeztetve, hogy a' Hanga nevű hegy aljához értünk, azon hegy aljához, melyről kiindulásunk után rögtön tudakozódtam. A' szeker meg állt, 's én kiszáltam, meredek ósvény kigyózdott, sűrű cziher közt fölfelé. 'S bár nagyon valószínűtlennek tetszett előttem azon vidéki mende monda mely e' hegyek közé hozott „mindégy gondolám magamban — a' baráti kötelesség minden lehetőt megpróbál, ha hasztalan leendő is fáradságom!“

Az ósvényen fölindultam — 's vissza gondolkék még egyszer a' történetekről; a' bevétel napján t. i. csak nem házról házra kerestetett Berzenczei a' mely vidék felé gyanították futását, azonnal üldözőket indítottak nyomába, mégis mikint tartozkodhatna incognito a' városhoz ily közelbe? mind ez félig meddig meg foghatatlan volt előttem, mindazon által valahányszor a' lehetőségre gondolkék, mindannyiszor kettőztetem lépteim. Mind annyiszor megelevenült eszméimben látogatásom' sürgető szüksége.

„Figyelmeztetnem kell őt, minden áron hogy menhelye nincs többé titokba — s. talán a' jóvó perczen már a' Jézsuita álnokságu órnagynak tudomására jutánd!“

Igy fűzém eszméimet — mi alatt a' sikámos ósvényen, három óranegyedet, a' lehető leggyorsabban haladva, egy gyepű nyilathoz értem. A' gyepű, meglehetősen szőlő tábla körül foná silány koszoruját. Jobb oldali zugába pedig egy szalmás viskonak füstölgött tejeje. Szívem sebesen kezdé verni a' hegyrei gyors gyalglás miatt? vagy inkább e' rideg hajlék szemléletén? bajos meghatározni.

Mire az alacson ajtóhoz értem, halk sutogást 's lőszér felhűzésának kettős perczegését hallám. Az ajtó zárva volt — 's pár perczig hasztalan zörgettem.

„Nyissátok fel — szollék végre — bár kik is vagytok benn szerencsétlenek! Egy résztvevő kebel jön hozzátok, talán még ideje koráni figyelmeztetéssel!“

E' szavakra az ajtó föltárult. 'S hol a' toll mely leírja meg lepetésemet, melyet ezen szenvedő halvány arczok idézésének elő keblemben?

Égy őszférfi kinek nemes vonásait tús-késedni kezdett szakállá csak nem ösmeretlen-né tevé — felhuzott pistolyait asztalra téve — jöve előmbé. Ezen őszférfi Kadácsi Dani volt.

Egy szöglet rideg loczájáról pedig Lisznyai Kálmán a' tűzkeblű költő — üdvözle. Mindkettőnek székelv népies álöltöny fődé tagjait. Berzenezeinek tehát még is nyomába fogok akadni — gondolám magamban — itt egyik apossa, másik titoknokja!“

Csak hamar hol tartzkodása iránt tevék-kérdést, „Ha szegény Láczi! — sohajta Lisznyai sajátságos kiejtéssel — a' szegény Láczi ki tudja hol van, élé? vagy se? nem is ohajtok rá gondolni. Jajde be álmos, be levert vagyok — folytatá ásitozva, — nyujtozódva — itt e' fészekbe mozogni se lehet. Itt eszmélni sem lehet. Lélek és test egyaránt van lelánczolva — egy szórnyen zsibbastó mámor nyomja folytonoson szellememet. Gondolat, tevékénység minden elhagyott — csak aludni — és szüntelen aludni tudok. A' bátyám legalább készített már egy pár harisnyát. Az öreg — hogy hivebben leplezve legyen szakmány varrással foglalkozott.

Két hosszú óra telt el érdekes közlemények, 's folytonos beszélgetés közt. Mi alatt setét éj lett.

„Most már fiaim! — szolla az öreg — ideje hogy menjünk. Midőn mások nyugalomra hajtják fejeiket, mi — mint éji madarak akkor buvunk ki börtönünkéből, — 's hosszú vándorbotot véve kezébe, megindult. Én bámulva tekintékrá, mint ki okát, 's irányát ez utazásnak nem tudám. Az öreg pedig folytató. — „Öcsém! vőmről ohajt hallani nemde? — Egy pár órai gyalog utazásra kérem hát őnt. Mit különben is meg tennék. Ma megint bételt három nap — a' rendes határ idő. Csak menjünk. Én igen jól esmérem e' bérczek' ősvényeit. 'S mint ag remete fogom vezetni fiaimat.

Meg indulánk, azon ősvényen, — melyen én pár óra előtt felmásztam — lefelé. Szeke-rem reudelésem szerint a' völgyet elhagyá. 'S mű a' szembe emelkedő hegy gerincznek irányzók lépteinket. Sűrű bokrok, 's majd szálas sudarak közt vezete ősvényünk. Az öreg mindenütt elől ment, figyelemmel kísérve a' jegyes fákat. Mint saját készítette ariadné fonalát az erdő tömkelegében.

VI.

A' falnsi lak — 's vendégei,

Öt negyed telhetett el, midőn a' hegy gerinczet áthaladva, rekedt kutya ugatás gya-

nittatá, hogy falu közelébe járunk. Nem soká pedig gyömölcsösbe érve — egy hosszú falusi lak fehérlett előnkbe. Öregünk kémlelve tekinté e' lak felé. Mű halk beszédünket is felbe szakítók. Az épület jobb szárnyának ablaka — mint kísérteti szem — csillogott a' vastag éjjen át. A' többiek setétek valának. „Tehát nincs senki vendég, a' háziak is alusznak — szolla az öreg suttogó hangon, mehetünk:“

Bé menénk.

Egy setét előterembe értünk. Az öreg, ki setétben is tudá a' járást, neztelen vezete a' jobb szárny ajtajához.

A' percz nagyszerű volt. Czélom küszöbén állék. Mégis egy rejtéjes sejtelem talány szerűnek mutatá egész jelenetet. Kétely, sóvárgás, nyugtalanság, minden őszpontosult e' perczben. Annyit tudék, hogy a' falulusi lakot Berzenczeinek egy rokona birja. Hogy a' házi úr előtt nem lehet semmi titok. De kikkel fogok e' szobába találkozni? Meglelem é őt? sőt. A' bizonytalanságnak, 's varakozásnak perczeiis kínosok voltak.

Imé nyilik az ajtó. Éji lámpa' szürkületre derengett előnkbe. 'S uj hegyen lépők át a' küszöbet.

A' szoba fénytelen; de — kivéve a' külön kijárás hiányát — elég kényelmes volt. Biztos menhej leg kevésbé sem. Egy szöglet pamlagán három gyerek aludt egymást átkarolva. 'S idős nőcseléd guggolt mellettök. A' lámpa közelében egy halvány nő volt bús gondolatokba merülve. Neztelen sieté előnkbe; 's az öregnek nyakába borulva mondá:

„Mily soká nem látogata meg édes atyám!“

pedig oly hosszú, oly kínos az idő óráról mitse tudva:

„Édes leányom — viszonyzá az öreg — ag vagyok. A' bérce ösvénye pedig szörnyő merdek és sikamlós. Egy félre lépés örökre meg fosztana tőled. Ezután reám mutata 's folytatá — itt hozom férjednek egy barátját, kit a' szájalom 's részvét hoz a körünkbe:

„Igen — mondám — élénken — legszentebb köselességem leendő, önök biztosítására mindent megtenni. De hol önnek férje? mit tud rolla? én őt is itten reméltem találni:

„Férjem — sohajta a' nő — Isten tudja hol lehet. Én a' futás éjjelén látám utolyára. Eddig együtt jövének. Itt változtatott öltönyt, szekéret. Itt rebegék ajkai a' végső Istenhozzádót! . . . Istenem minő jelenet volt az! mily kínos gyötrellemmel tölti emléke mindenkor keblemet:

A' nőt könnyei félbe szakíták. Az öreg folytatá:

„E' szobába látók utoljára egymást. Vajha még valaha láthatnók! Kétségbe esetten borult akkor is csendesen aluvó gyerekeire. 'S egy hű hadnagyától kísérve ült szekérbe.

„Nem mondá menete irányját, célját? nem kapának az olta tőlle tudositást? kérdém meg indulva.

„Semmi tudositást — viszonzá az öreg — célja pedig — folytatá suttogó hangon közelebb hajolva — Csikszéken át Bukovinába — onnan Lengyelországba — végre magyarhonba Pestre menekülni. De Isten kezébe a' végre hajtás:

Ezután saját helyzetükről kezdenék beszélni. Elmondám hogy tartzkodásuk helye

nincs többé titokba; hogy a' gaz czinkosoktól azon embertelenséget is várhatni, miszerint a' férjnek könnyebbszerű kézbe kerítése kedvéért, majd a' nőt, 's gycereket fogják bészaratni. Továbbá midőn bámulva kérdém, hogy miért nem siettek odább? székely bérceink' beljébe menhelyet keresni? az öreg méj fájdalom hangján jegyzé meg, hogy a' beljebb vonulás meg volt kísértve, de az ingerült nép leakará őket tartoztatni. Többen rá ösmerve Berzenczei lovaira körül fogák, 's csak nehezen sikerült vissza téréssel kezeik közül menekülni.

Hideg borzadály futá végig tagjaimat.

„Istenem — gondolam magamban — mily szörnyű helyzet! mily mulandó, mily változékony a népszerűség, — olyan mint szétmálolt atom; olyan mint a' kora tavaszi növény, melyet egy késői dér semmivé tesz. Igen egy vesztett csata elég arra, hogy nép üldözés legyen belőlle. Volt é a' székely földön népszerűbb ember mint Berzenczei? mégis menekülni akaró családjára a székely népszentségtelen kezeket emelt hogy letartoztassa. Ó méltán kesereghet é Ovidiussal „dum eris felix sat.

Én pedig lelkem mélyéből a' leg ószintebb fájdalom gyöngyeit érezém fölmerülni.

Berzenczei ha elakarta a' bukást kerülni, elkellett volna az Agyagfalvi gyűlést hagynia; el az arany mezőknek megmutatását, melyekhez a' népet elvezetni képességgel nem birt. De ha saját érdekénél nemzete jövőjét, többre becsülte; akkor, az agyagfalvi gyűlést — mint első lépcsőt, a' nagy célhoz — nem leheté mellőznie. 'S bár sokan e' gyűlést, gu-

nyosan „Jesna nevébeni táborozásnak“ keresztelgetik; 's bár közvetlen eredményei csakélyek is voltak: mindazon által biztan merem állítani, hogy először: a' nép szabadság érzetének, 's szellemi fejlődésének mérlegebe hatalmas sullyt dobott: másodszor: megősmerteté népünket az olávandalismussal, nép irtó politicával, 's ez által tüzelé a' kétségbe esésig elszánt őnvédelemre.

De térjünk történetünkhöz.

Az óra éjfélte meghaladott. A' lámpa fényé halvány rezgő világot árasztja, — 's mi, még mind folytatók tanácskozásunkat. Szenvedő emberek körében csak olyan találja hon magát, ki maga is szenvedett; ki, az élet viszonyosságait ősmerve résztvevő kebellet bir.

Ilyen valék én. Az én szellememmel oly összehangzó volt, e' család' sajtó keserve bánata, miként egy rövid órának tetszett az éj — 's elmerültségemből csak akkor ébredék, midőn hajnal közeledtével tovább utazásra minden készülétek megtéve valának.

VII.

Udvarhelszéki események.

Uti szekereink zőrejtelen haladásnak végig a' gypes udvaron. A' falu utszáján siri csend honolt. A' kakas még nem kezdé meg hajnal-dalát. És haladánk folytonos hegyek, erdők közt, néhány óra hozzat. Végre utunk kétfelé ágazott. Ők nem soká czélt — az az men-

helyet értek. Az én irányom pedig kétes távolban derengett. Háromszék' sivatag terére ragadána égő vágyaim.

Fájdalmas bucsut véve tovább hajtattam.

Utam a' nyáradterén vezetett keresztül. 'S annyi enybet érzék, ezen sűrű falvakkal szegélyezett völgyön jártotva végig tekintetem. Mindenütt ép 's éltűs hajlékokat szemlélék. E' földet — szélén egy kis szögletet kivéve — nem szentségteleníté vad elleneink' dúló csordája.

E' föld égy nagy imaház belsejét mutatá, mely végreménye a' szerencsétleneknek, 's sorá üldözetteknek. Az olá lázzadás kitörése óta — mint troja' lerombolása után a' vándor népek — oly tömegesen özönlettek a' megyei menekültek e' földre. Mig majd minden hajlék égy üldözöttnek ada menedéket.

Helyen helyen, égy égy csapatjától elmaradt Kossuthhuszár, vagy önkéntes lappangot; öltönyét, 's fegyverét elásva boldogabb időkre. A' nép pedig — bár meg holdolt — de szent piétással rejtegeté a' szabadság' bajnokait, 's a' szerencsétlen üldözötteket.

E' nép' nagyobb része, álnokul holdolt — ravaszul színellett nyugalmat, mert féltette életét vagyonát; de lelke rejtekében időről, időre inkább gyűlölte a' sárga fekete rémkormányt. E' nép jellemén sok aljas bujtogatás — sőt a' nemességnek, több helyeken sikerült, gyanus: á tételeis — még eddig, hajótörést szenvedett. E' nép halgatott, titokban fohászkodott, de mihelyt a' sátánnak nyolcz hetűs uralma megtörtetett, czerenként — 's első a' székely földön — állitáki njanczait honunk' védelmére.

Isten veletek lassu folyam — kellemdűs

berkek, halmok, és rétek, emléketek virány gazdagon maradand keblemben! A' honszeretet' 's néperkölcse, örökzöldje nem ösmeri tél viharjai közt is, hogy mi a' hervadás!

Utam a' kisküküllő partjára vezet, honnan, pár ora haladás után, Udvarhelyszék' határaiba léptem. O de mily más színe van e' földnek! O mily ellenkező érzelmeket költ szemlélete keblemben! —nyomor, és inség tűnik minden zugból előmbé. 'S mentől beljebb haladok, annál gyászosabb jelenetek --- annál több nyomor, több inség --- annál sajnóbb fájdalom emészti keblemet. Nincs falu melyben rablo martalocok' vérfolyai ne látszanának, nincsen földesuri lak, melyben láng, vagy gyilkos ne üzte volna ördögi játékát melyet a' esásár nevében működő haramia csordák rideg vázzá ne torzítottak volna.

„Istenem! gondolám magamban, mily szörnyű csapás! De mily lemoshatatlan gyalázat, hogy a' székelynek századok' viharain át szüzen őrzött földjét, most olá, 's szász bitang had tapossa! Ugyan hol a' harczias székely nép, mely zsarnokai jó kedvéért gyakran oly hősileg, ontá véré? mely annyi győzelmet vívott saját érdeke nélkül? Ugyan hol az a' nép, hogy most házát, küszöbét, nem tudja olá láncsások ellen védeni? a' nép itt van telyes erejébe —felelék magamnak — de nincs vezetője.

Igy töprenkedtem, midőn egy öreg székely —meg állitva szekere — figyelmeztetett, hogy fél óra távolban haramiakkal találkozándok; kik legjobb esetben is pénzért, fegy-

vereim 's téliöltönyeimet elveendik. De meg lehet hogy foglyá tesznek, mert a' kábat — és nadrágusokat, rendesen elfogják, vagy megölik; a' mint hogy Solymosból, Szentábróhám — és Andrásfalvából, már többeket hurczoltak el magokkal.

Az öregnek annyi őszinteség, oly nyílt becsületesség űlt vonásain, hogy szükségesnek, látám őt követni. Egy rejtélyes völgy zugába, fáktól környezetten, állt szerény hajléka: 'S én az éjet itt töltém. Kérdéseimre, az öreg ifjui hévvel, 's pontossággal vázoló Udvarhely szék helyzetét. Néha egy-egy könyv csillogott arcának barázdáin; 's nekem oly jól esett, oly gondal-örzem most is e' kristály cseppeket, keblem rejtekében, mintha Perugyöngyeit láttam volna, le peregni.

Közleményének rövid kíváncsija ez:

Heidyde draganyos kapitány, Segesvárról vezetet rabló hadával nov. 8-án már. közel járt Udvarhelyhez. Ellent állásra előbb Bika-falvánál talált, Ugran Gazsi néhány lelkes székelyel szált csatára; de kevesen — készületlenek is lévén, a' nagyobb erő előtt — valamint később az Udvarhelyiek is — hátrálni kénytelenítették Heidyde pedig november 11-en Udvarhely várossát elfoglalta. A' ref. Oskolát katonai laktanyává változtatta; jeles könyvgyűjteményét földulatta; 's magát, a' császár nevében törvényes hatalomnak nevezvén város — és szék felett, november 16-ra közgyűlést hirdetett.

Ezen gyűlésre minden faluból három közlakost parancsolt bé, mégis idegen lándzsáselemből állott nagybárra. Szász, német, 's olá nyelvea folyt a' tanácskozás, 's mihelyt

a' visszahelyezett régi hivatalnokoknak — kiket a' martiusi földingás mozdított volt kihelyökből, névlájstroma fölolvastatott; Heiyydte mint elnök a' gyűlést azonnal eloszlatta. Elosztatás után rendeletet bocsátott a' Kossuth huszárok' lovai ősze szedése aránt. November 26-rol pedig a' fegyverek' bármely nemeinek beadását — egész székben — halál büntetés alatt szorgalmazta.

Ezen események után naponta özönlettek a' szász's olá lándzsások e' szerencsétlen szék' földére. Mig hat tábor teltki beföllek. Egyik a' sóáknák lefoglalása tekintetéből Parajdra, 's környékére telepedett. A' más öt pedig külömböző vidékeken tanyászva egész széket elboríták. Fő téendőjek volt fegyver keresés ürügye alatt, a' tehetősbeek udvaraira rontani. A' tulajdonos honléte esetében azt elfogni, vagy meg ölni — hon nemléte esetében pedig lakát, gazdaságát kifosztani, észverombolni. Mind két esetben nagyobbára a' köz népen élődtek. A' nemességet pedig gyanusították, — 's mint egyedüli okozóit e' hadjáratnak, a' nép előtt gyűlölté üldözötté tenni minden koholmányokat fölhasználtak.

Ily fegyver keresésnek lett áldozatja Szentkirályi Zsigmond; ki Gagyba menekülvén; midőn ingerlékeny idegzete, a' méltatlanságok halmazát tovább nem bírta, inlázba gyorsan elhalt.

Továbbá a' kabátosok ellenni bujtogatásoknak gyászos következményei lettek. Sebessi Istvánt hatadmagával magok a' Martonosiak fogták el, 's adták az ellenség kezébe; egyedül Sebessi menekülhetett meg — terhes sebek árán — a' haláltól. Ugyan a' Martonosiak, mi-

dón Gálfi Mihályal is hasanlót tenni akarnának; ez ritka elszántsággal 's vitézséggel magát a' megmaszlagolt népen úgy — mint a' közeledő lándzsás oláhok' tömegén át vágva megszabadult. Ezen események annyira nélkülözhetőkké tevék a' kabátokat; hogy napok hosszan utazva, alig lehet egy nemes embert vagy papot — 's azt is harisnyába szokmányba öltözve latni.

Ezeket halva vérem forrani kezdett, 's éles kifejezésekkel vetém szemére öregemnek a' nép gazságát, 's aljas butaságát, mely értelmeshajlének kiirtásával saját lenyügözését eszközli.

„Nem kell nagyon bámulni rajta uram! — jegyzé meg az öreg — a' nép olyan mint szikla méjébe termett márvány, melyből egy apollot is lehet idomitani, de kontár kezek torzalakká faragják; olyan mint viasz mely enged a' benyomásnak. A' mi népünk különösen olyan mint a' gyerek, 's ha 1830 oltá lelkiösmeretes tanítói lettek volna, eddig szellemi szemei fölnyilva, — 's egy erkölcs — és szellemileg kifejlett nép lenne. De nállunk a' nevelők saját érdeköknek áldozák föl nagy reményű növendékjüket.

Miolta a' magyar jogait kezdé követelni, azolta a' nállunk is kifejlett két párt, mindent elkövetett egymás népszerűtlennítésére. Egyik párt hivatalt örökölt abból élni szokott, 's azt megtartani égett. Ennek közjogi elvei roszak ugyan de gyakorlati bánásmodja a' néppel igen jó. A' másik alkotmány, és szabadság' ernyedetlen hiva, de nem volt ment eleitől oltá hatalom vágytól; midőn pedig a' közelebbi tavaszon, hivatalba lépett — hivatali ké-

peséggel, pontossággal szint oly kevésbé birt,
mint a' hogy nem tudott a' nép bel életébe,
's szokásaiba bele olvadni.

Hiszem én hogy mivel népek köztis,
foly, szabad választásoknál a' korteskedés;
csak hogy ott a' népet mint okos lányt sok
széptevő sem képes elbolondítani, — míg nálunk;
a' hivatalvágy és korteskedés volt azon
sylla és Charibdis, mellyen a' nép erkölcsé-
nek szét kellett málnia.

A' Heyidte bétörése jó víz volt a' régi
hivatalnokok malmára. Öket — mint mondám —
Heyidte vissza tette. 'S én telyesen megva-
gyok győződve, hogy volt olyan is köztek,
ki az elkeseredett népnek ördögi lezskéket
adott; kaján örömmel sugva fülébe „Látják
kendtek mi következése lett annak, hogy kend-
tek a' szellemesekhez állottak, — hogy azok-
nak halgattak szavaikra, most tartaniok élel-
mezniök kell a' sok katonát. Münket pedig
kik igaz emberek voltunk, és vagyunk, a'
király visszatett hivatalainkba.“

VIII.

Eji-szállás a' Rika-aljába

Az öreg még soká beszélt volna, de haj-
nal közeledett, 's én utra készülék. Elindu-
lásomkor figyelmeztetett, hogy jó lenne ál-
utakra térni, 's hogy különösen Oklándon
égy olá tábor főtanyája van, mely Három-
székre be senkit nem bocsát. Én bizva utle-
velembe, melyet a' sárgafeketéktől — Márosvá-

sárhelyen — egy jól sikerült csel jádza kezembe, még most, a' rendes ország utnak indulék.

Nem soká az agyagfalvi téren haladtam át; álvány, szoszék, sátrok öszverombolva, vadcsordák dulásait mutatók. Ellöttem áltak ama classicus gyűlés nagy napjai. 'S midőn nemzetem szent erekljéjét, így meggyalázva, 's beestelenítve látám; lelkem mint vészterhelt felhő — mely dörög, s ezrenként szorja villámaait — emelkedett. Ajkaimról egy önkénytelen fohászt zajlott fel a' mindenható menyköveihez. Boszut, esküvék e' meggyalázott szenthelyen, 's tovább hajtattam.

Alkony közeledett midőn Kénoshoz értem, e' falu egy, az országuttal párhuzamas hegyoldalba fekszik. 'S én bétértem egy kedves rokonom' látogatására. De az ősi udvart üressen lelém. 'S csak későn tudék egy rebegő vénbanyára találni. „Hol a' bátyám, 's családja? — kérdém vészt sejtő szorongással, — „az erdőn, már hete olta“ — lőn a' felelet. — Olom rerü gördült le mellemről. Tehát mégis élnek, 's elfogva sincsenek nyugtatám meg magamat; 's egy bérest szollítva vezetőnek, tovább utaztam fölkeresésükre.

Három óra hoszat haladtam járatlan utakon, fiatal erdő kopár lombjai közt. Az éj szörnyeivel már beköszöntött, midőn távol pislogó tűzvilág tört néha a' fák nyiltain át. Lélegzetem szorult, az inség, és nyomor, melyet e' vadonba látni képzelék, iszonyuan állt előttem. Vezetőm figyelmeztetett, hogy a' Rika hegy láncznak, egy rejtélyes zugába értünk, — 's hogy nem soká célunknál leendünk. Mire néhány hatalmast fűtyentett, 's a' reneteg viszhangja kísérteti melodiát jádza belőlle.

Alig egy óra negyed múlva, hoszn dészka bode előtt állánk; melytől néhány lépés távolban magosra máglyázott hasábok tüze lobogott. Körötte setét alakok grupjai egészíték ki a' borzasztóan szomorú képet. Éji gnomoknak gondoltad volna őket távulról e' kísér eti fényben.

A' viharos hajdankor merült föl emlékenben, 's áhitattal lépéu át a' rideg küszöbet. Belől téliesen burkolt alvok' szalma fekhelye képezte a' kört, melynek közepén téglából, 's földből hevenyészett katlanban hatalmas tűz sustorgott. Három falnak nemessége szigorított hét oltá e' dészka fészekbe.

Az éjjel itt tölteni akarván, egy még üressen lévő szögletet elfoglalék. Pokroczat teríték a' nyirkas földre — nyeret fejem alá — 's bundámba burkolva nyugalomra hajlék. De álom nem jött szemeimre. A' dészka nyilatokan csipős szél szűrődött át. 'S fekvésem oly távol volt a' katlantól, hogy enyhítő melegét nem érezhetém.

Azon emlék nyújta némü vigaszt, hogy atyáink is gyakran lehettek hasonló helyzetbe, például a' tatárfutások, Labanczok, Kuruczok, és horák idejében. Ebből igyekeztem türelmet, vigaszt, meríteni; ebből okulni; 's a jövőbe tekinteni; midőn egyszerre olyas meleget érzék, mintha forróláz öntené bé tagjaimat. „Most már nyugodni fogok talám“ —gondolám— 's pihent oldalomra fordulva kényelmesen nyújtám végig hidegtől öszve zsugorodott tagjaimat.

IX.

Három rendületlen meggyőződés.

Szemeim alig hogy becsuktam, a' mult kárpitja gördült föl előttem. Űldöző eszméimet a' láz se bírta elrettenteni. Rendre tűntek előmbe nemzetem' viharos éveinek fátyol képei.

Látám az osztrák uralkodok' sorát:—miként-- az Árpádok kora óta jelen időig — részint mint ármányos szomezédok, részint mint trónbitorlok — nemzetünket semmivé — szolgálivá tenni, mindent elkövettek. Álnokság, hitszegés, jesuitismus volt aljas eszközök. 'S a' véres[jelenetek, oly életeleven képekben tűn'ek rendre előmbe — undor, és iszony anyira kimerítének; miként, néhány órai küzdelem után, az ébredés oly joltévó, oly enyhítő volt, mint az ángolnak — róra hajhászat után—kényelmes pamlagja. Könnyebben lélekzék. Csak oldalom fájt kissé a' kemény fekvéstől. A' katlan tüze alig pislogot. Körötte méj csend, 's nyugalom honolt. Én pedig vissza gondolék lázas álmaim fátyol képeire.

Ha szellem, és test zuzva rongálva van, akkor a' combinatiók! resultatuma rendesen borús, és gyászos. De nállam ellenkezőleg volt. Mi tovább combináltam, a' multat jelelnünk, mi tovább eszméltem, és következtettem, annál világosabb lett láthatárom. Szóval—én lázzas álmaimból rendületlen meggyőzésekre ébredék.

Meg győződtem

1-ör az iránt, hogy bár árulója sok volt e' nemzetnek, bár a' Királyhágón innen még csak a' maroknyi Háromszék szabadföld; mindazáltal ha egyetértés leend közöttünk fegyvereinknek győzni kell. — Egy harczra temett nemzet kiirtása nem sikerülhet — a' minthogy nem sikerült hajdan, midőn e' honnak több ellenei, 's szűkebb határai is voltak.

Meggyőződtem

2-or az aránt, hogy e' nemzetnek, első és elvitathatlan kötelessége leend, a' Habsburg Lothringeni dinastiától — mint zsarnok és zsorbrák férjtől, jogait érző nőnek — telyesen elválni. Hisz a' háromszáz éves házosság volt e' egyéb nemzetünknek szolgaságnál? — a' szolgaság bilincseit pedig nem csak addig hordjaé minden nemzet míg gyenge tehetetlen? 's nem lerázza, nem szét zuzza e' azokat, mihelyt izmai — egy döntő viadalra — erősödnek? Vagy ha meg erősödve se zuzza szét, akkor gyáva szolga nép. Akkor meggyalázta, az emberek, a' népek rendeltetését; — és nem méltó hogy éljen!

A' magyar hogy nem gyáva, nem szolganeép, bizonyítják hajdanban épen úgy — mint jelenben vivott szabadság harczai. Csak is a' közelebi századon át huzta halgatva a' jármat. Ez az aluva respedés századja volt. A' mint meg van minden nemzet' életében egy setét éjszaka. 'S hogy az osztrák kormány mint legyezgetett vámpir szárnyaival? — mint használt fel minden eszközöket, még a' nevelést is, ezen álm' meg örököltésére — hogy időnként minő altató adagokat nyújtott, arról egy egész könyvet lehetne írni. De az esemé-

nyek' nagyszerű fejlődése, már e' néhány sorokatis csak nem feleslegessé tévén, megnyűnk tovább.

Meggyőződtem

3-or az aránt, hogy ha e' nemzet a' viharos századokat újra élni nem akarja; hogy ha, vala hára belbékét, biztos - maradandó alkotmányt 's anyagi jóllétet ohajt, nincs szüksége többé királyra. Az új világesemények lerombolák a' királyok' szentség és sérthetetlenségből rakott csalfa mellfalait. Megsemiték azon ármányos tant, melyel, századokon át, vakiták zsoldos tanárok a' zsenge nemzedéket. Többé nem áll hogy király nélkül nincs ország.

Főhatalmat egyedül csak a' nép gyakorolhat. Szent és sérthetetlen pedig egyedül csak Isten. Gyarló, sőt bűnös halandóra, mint a-kár melyikünk, ruházni ily sajátságokat, annyit tesz; megalázni, kisebbiteni az Istent. Isten után minden ember felett, csak saját maga uralkodhatik. Így a' népek felett is csak saját akaratjuk. Isten minden embert különbség nélkül teremte a' maga képére; különbség nélkül teremte mindent boldogság után küzdeni. A' föld elég gazdag vágyainkat, szükségünket kielégíteni, kifogyhatatlan áldás forrásokkal látta el azt számunkra a' gondviselés; miértis nincs joga egynek zsarolni el minden boldogságot, égynek uralkodni mások felett. Egyedül a' közszellem, a' közakarat az, mely kormányozhat.

Az ily kormányzást nevezik köztársaságnak. Köztársaságban, törvényhozó, és végrehajtó hatalom égyaránt a' néptől eredvén, — a' szükséges egyensúly fentartásával — egyiknek is e' két hatalom közül, a' másik felett

talnyomo erő nem engedtetik. Köztársóságban a' mindenható nép, mintegy szilárd férfin, önmagát kormányozza.

Köztársaságra kell a' magyarnak status bölcsészeti szempontból is törekedni.

Nállunk kereskedés: közlekedés, közintézetek—szóval— anyagi jólét annyira ifjunóvények, miszerint életök a' status apolása nélkül fen nem álhat; de igénybe veszik a' status segélyét, 's a' közjövedelmeket, szabadság harcaink alkotta adosságaink is. sat.

Köztársaságban a' kormányt, és főhatalmat, egyszerű polgárok gyakarolják. Fény, és pompa, mint a' királyok, aristocraták, és nemesség ravataljának czafrangos szemfedele, vellek együtt sirba süllyedett. Nékünk ez újkor fiainak anyagi nélkülözésekhez; de a' mellett vas szorgalomhoz, 's makacs kitartáshoz kell szoktatni magunkat, melynek—diesekvés nélkül mondom, nemü jeleit adtuk is már, mind a' hadseregnél, mind a' civilis életbe—szóval—egy bizanyas szellemi megtisztuláson kell keresztül mennünk; mert valódi szabad csak az lehet kinek kevés szükségei, a' mellett sok tehetségei, 's széles ösmeretei vannak.

A' valódi republicanus, ha kormányzó — vagy ha szegény polgár, egy aránt, szerény, egyszerű és igénytelen, szokásaiban, életmódjában, 's cselekvéseiben; de saját elveit és szokásait annyira hiven és rendületlen képviseli egész világ előtt, hogy őt azokból, sem a' tömegek gunya, sem a' vérpad nem képesek vissza rettenteni. Őt nem hatalom, vagy dicsvágy — jutalom, vagy eljenzések vezérlik, hanem saját meggyőződése, 's szerény

polgári állása képesek kielégíteni. Én leg alább inkább ohajtom köztársaságban (egyszerű polgár — mint monarchiában, bár mily nagy helyzetű hivatalnok lenni.

Két okot hallok minden nap a' köztársaság ellen emlegetni: egyik az: hogy a' nép még nincs réá érve. Másik az hogy a' szomszédos éjszaki vihar ellen, szabadságunk' zsenge sudarát, egy hatalmas nemzettel kötendő házossági szerződéssel, melyben részünkről jeggyűrű a' magyarkorona lenne, kell oltalmaznunk.

Mi az első okot illeti: én azt merőbe alaptalannak hiszem, és hirdetem; mert a' mely nép kitudja vivni a' szabadságot, az, égerszemsind meg is van érve réá. A' mely nép mind a' királyhágon túl, mind pedig azon innen — anyigazáluló vezérek, 's vesztett csaták után is, nem tudott csüggedni; de sőt inkább szurony rohamal' üzte mindenütt szabadsága hohérait, azt a' népet Isten szabadságra teremtette. 'S a' mely népnek annyira életébe, vérébe van olvadva a' szabadság' szeretete, az oly nép, hamar megszerzi a' valódi republicanus kíváncsóságait 's erényeit. E' célra a' korszerű dolgozatoknak minő Ezredes Toth Agoston annak is „a' köztársaság“ czimű jeles kis munkája, csalahatatlanul sikerülni fog, az ohajtott hatást, és eredményt megtenni.

Mi a' második okot illeti; én annak se tulajdonítok semmi nyomatékot; sőt, ez által, a' szabadság' nagy munkáját bevégeztelennek, — 's a' jövő kor számára még egy forradalom, még egy küzdelem fenn hagyását látom; mindazon által, telyesen megvagyok győződve — 's e' meggyőződésemen meg is nyug-

szom— hogy t. i. a' nemzet' illy életkérdését, az alkotmány kidolgozásának nagy munkáját, —a' köpviselőház— az europai népek' hangu-
gulátát, 's rokon szenvét is tekintetbe véve— bizonyosan a' leg biztosabb, a' legszilárdabb alapra igyekezend' fektetni.

Mig ily eszmékkal foglalkadtam a' hajnal szürkülni, 's az alvok ébredni kezdenek. Nem akarom olvasóimat a' nyomor— 's félelem torzította arczok leírásával— a' fájdalmas találkozás, 's lélekrázó bucsu' jeleneteivel untatni. Röviden csak annyit mondok, hogy miután azoknak, kik szívemhez oly közel állottak, maradásommal sorsukon, mitse segíthettek, elhagyám a' dészka hajlékot. Kün a' tűznek csak üszkei égtek, a' körötte tanyázók közül, égy a' helyel ösmeretes vezetőt véve fel 's égy mással— ki csak nem úgy nézett ki, mintha az ellenforadalom rongyszédőjének putanjából bujt volna elő— öltönyeimet felcserélve, megindulék a' bérczek', 's rengetegek' álósvényein Erdővidék' felé.

X.

Háromszéki események az első csatáig, Bodzánál novemb. 23-án

Kalapot emelve vezetem olvasóimat történetünk ez új színterére. Háromszék égy maroknyi, de kies térség, honunk' vég-
határán. Oriási bérczek, s ezredéves renge-

tegek—mint dönthetlen bástyák— emelkednek körötte. E' földet élénk, munkás, fegyverben gyakorlott, 's szabadságért forron lángoló nép lakja. 'S ha ezredek viharzanak el ősbérczei felett, e' kor, e' nemzedék emléke akkor is nagy leendő. Szabadság harczunk' örök időkre világító fényárjába Háromszék' dicsősége egy magosan tündöklő csillag, mely akkor is ragyogott midőn egünket vészterhelt felhők kezdék elborítani, elsetétíteni— mely akkor is szabad volt, midőn egész Erdély— 's csak nem egész hununk leigázva, nyolcz megye alig volt birtokunkba. Háromszék' története bizanyosan egy a' leg érdekesebb pontok közül való leendő ferradalmunk' nagy emléke könyvében. Ezt lehetőségig hiven jegyezvé— 's hiv adatokat szerevezve— az eddigieknél részletesebben ugyan, de az általános eseményekhez, annál hivebben ragaszkodva fogom előterjeszteni.

Mi után honjába ért e' nép, — a' marosvásárhelyi fntást alig kipihenve — kezdé kemelyabb fontolara venni, hogy mily gyalázatot szenvedett; 's hogy mily gyászos jövőnek néz elébe, ha kezeit öszvedugva várja az ellenség' bétörését. Ezután hamar, hallá gyászos esetét Udvarhelyszéknek — melyet csak a' Rika hegy láncz választ el — hallá a' borzasztó vandalismust, 's aggodalmak' nehéz fellegei—mint kitörő vihar előjelei— kezdenek tornyosulni Háromszék' kies egére. Nagy szégyensékné volt eleitől oltá, hogy az atyáskodó dinastia mindég Caraffákat küldé nyakunkra, kik meggyölöltették a' királyi nevet; kik

mindég kényszerített — 's kétségbeesett ellent állást idézének elő, mert csak győzelem, vagy a' hohér bárdja, 's családi végpusztulás közt volt választás. Ezekhez járult még, az önkénteseknek, 's Kossuthhuszároknak — pár nap teltével — Csikszéken át, megérkezések. Ezeknek harczias szellemek — mint villany erő — telyes elhatározásra rázá fel, égy percz alatt, a' népet. „Veletek élünk, veletek halunk“ — volt jelszavok, 's a' nép késznek nyilatkozott bármily viharnek ellent állani.

De nem volt ám koránt is ily gyors az, elhatározás, a' megye és katonaság' kormányánál.

Haza telepedés után csak hamar Berde kormánybiztos, Sepsi Szengyörgyre bizotmányi gyűlést hirdetett; mely gyűlés látva a' nép hangulátját látva hogy a' védelmi készülétek megkezdése csakugyan soká nem haladhat, Dobai gyalog ezredes által, november 11-ről egész Háromszéket katonai kormány alá rendelte; november 15-ről pedig már azon határozatot köröztette, hogy Háromszék minden lakossa — valamint a' bemenekültek is — nemzetőri fegyver alá sorozandók.

Ezen kormányi rendeletek még cselhoz nem vezettek volna; ha a' nép azoknak nyomán sokkal többre nem terjeszkedik. Háromszék ugyanis, a' nép erélye által — említett kormányi kezdeményezések után, — rögtön égy nagy arsenállá változott. Hermányban ágyut, Fülében ágyugolyot kezdettek önteni.

De mind ezeket felyül multa Kézdivásárhelynek elszánt — 's áldozatrakész spárta-i jelleme. Ezen — mintégy 5000 lakót számító — székely városocska, lett a' mozgalmak

vezetője, a' forradalom tűzpontja; honnan az elágazó sugárok, energiát, bátorságot, kitar-
tást, 's makacs elszánást, szortak szét, egész
megyébe. Kézdivásárhely nagy mennyiségben
kezde ágyut, puska golyokat önteni. Az ag-
gok és nők—katonai szolgálatra tehetetlenek
lévén—salétromot főztek, lőport—'s mi szinto
hihetetlen—gyutacsot is készítettek,

Ez alatt, a' néhai General Commando Há-
romszéket felszollitatta, hogy térjen vissza a'
király hűségére, 's fegyvereit adja át. A' kor-
mányzó bizotmány szörnyű aggodalom telyes
pofát vágott hozzá—az országnak égy kis
szögébe elszigetelve minden remélhető segély-
től, saját erejébe nem bízott elléggé, égy o-
riási hatalommal szembe; 's egész humánitás-
sal felelé: „Hogy a' király hűségétől eddig
sem állott el soha. Továbbá helbékéjének, 's
az alkotmányos rendnek fenn tartása tekinte-
téből nincs szüksége ő felsége katonáira, lé-
vén saját rendes fegyveressei; hanem őszinte-
sége, 's hódolata, jeléül — ha kívántatni fog—
rendes császári katonaságot bé bocsát földére;
de a' kíséretébe lévő olá lándzús hadat—mely
éget, és raból—el nem fogadhatja; valamint
fegyvereinek át küldését is még nem tartja ta-
nácsosnak!“

Ezen szerfelett loyalis nyilatkozatra a' ge-
neral comando aljas szidalmakkal, 's epés fe-
nyegetésekkel válaszolt; a' nemességet és pap-
ságot különösen kijelelé, és gyanusítá, mint
hálátlanokat; 's mint kik saját boldoghelyze-
tökkel meg nem elégedve, indítoi, 's vezetői
lévének ezen vétkes pártütési merénynek. Egy-
szersmind pedig sergekkel kezdé Háromszé-
ket körül övedzeni.

November 23-án olvastatott fel e' gyalázatos válasz Szentgyörgyön a' bizotmányi ülésben; — 's ugyan ez nap — a' választ nyomban, az ellenség bétörése követvén — volt Bodzánál az első csata. Lássuk előbb a' gyűlés folyamatát. Az ellenség közeledésének híre zuzott kedélyeket hozza, minden háztól a' gyűlésbe. Dobai, Zsombari, 's Nagy Imre ezredek valának a' három hadtestre osztani tervezett sereg' vezérei. Ezek közül a' két első ezer okot hozott fel, hogy a' gyűlés ne engedje magát tuláradó lelkesületségtől elragadtatni; 's különösen a' hadizenetet fontolja meg higgadtan. Azt állitták hogy pénz, munitio nincsen, főleg pedig, hogy az öntött ágyuharcba nem — hanem csak lakomákon puffogtatni használható.

Erre Gál Dani, 's többen felfejték, hogy pénz van; mert a' hadi pénztárt, a' marosvásárhelyi futás alkalmával Kis Lajos segéd meg mentvén, 6000 pengő rftat kaptak Berzenczeitől kezökhez. Ezenkívül a' helybeli katonai, 's polgári katonaságok pénztáraiis rendes állásukba vannak. 'S végre van 40 mázsa kész tóltény is, 's naponta annyi készül hogy folytonosan csatázhatnak. Az öntött ágyukat illetőleg pedig Gábor Áron — azoknak lelkes mestere — úgy nyilatkozott; hogy proba lövést fog tenni, 's ha 2000 lépésről, bár melyik tornyat, öntött ágyujával, az első lövésre le nem lövi; azon esethe a' második lövést maga fogja ágyuja előtt, öt lépés távolban kiállani.

Mig a' gyűlésben, az indokolások, mellett — és ellenczafolatok tusája — ezek szerént — mind hevesebben veretett; az alatt Bodzánál,

a' megye földére már bétört ellenséget, a' Kosuth — jelenleg Mátyáshuszárok, 's néhány önkéntes — épen midőn évéshez nyugodtan körül ültek — véletlen megrohanva, szélyel verték. Nyakra, főre szaladott az olá had, nagy mennyiségű tarisznát, kenyeret, kulacsot, 's néhány olábundát hagyva a' miénkeknek. Mint egy két század Schifkovics gyaloságis volt vellek; kik rendesen vonultak vissza a' határszéli havasok felé.

A' vezérek tanácskoznak, 's az alatt a' legénység — rendezés nélkül — megveri az ellenséget. Mely hont ily fiakkal áldott meg Isten, az, ha folytonosan égyetértő leendő, nincs hatalom, melyel meg ne mérközhetne Delássuk tovább.

A' gyűlés még égyütt ült, midőn a' Bodzai győzelem híré hallá. 'S bajos meghatározni, hogy e' hír örömet vagy aggodalmat varázsolt inkább soknak kebelébe? megítélhetni a' történekből.

E' gyűlés t. i. látva, hogy a' győzelem híréből tullelkesedett halgatóságtól, szokott higgadságával nem tanácskozhatik, hirtelen azon határozattal oszlott el, hogy minden falu külön értekezze a' téendőkről, 's miután saját kebelébe elhatározta, hogy ellent áll — vagy megadja magát; a' november 28-án tartandó bizotmányi ülésbe, szavazatját adjabé, 's ekkor a' faluk többségének akartja foghatározni.

Ide nem kell commentár. Könnyen átlátja bár kiis — úgy gondolom — hogy mily véstelyes eredményt idézhetett volna elő ezen határozat — főleg midőn az ellenség már a' határ-

ron lévén — gyakran egy órának elmulasztását több holnapok küzdelmeivel is alig lehet helyre hozni. De továbbá átláthatni azt is, hogy az előjáróknak bizalmatlansága — 's a' gyalázatos megadás — vagy dicsó halál közti ily félénk habozása; mily könnyen lehangozhatá a' népet; 's ez által mily könnyen elveszhet vala azon egyetlen talismán, mely egyedül volt képes sergeinket, még eddig, győzelemről, győzelemre vezérelni.

Tartalom.

---

1. Vezérczik.
2. Gyűlés az agyagfalvi téren.
3. Marosvásárhely bevétele.
4. A' székely tábor futásának okai.
5. Morok a' vadak mestere.
6. Látogatás a' hegyek közt.
7. A' falusi lak — 's vendégei.
8. Udvarhelyszéki események.
9. Éji szállás a' Rika aljába.
10. Három rendületlen meggyőződés.
11. Háromszéki események az első csatáig,
Bodzánál nov. 23-án.

Jegyzés: a' nyomtatási hibák halmazából egyet emelek ki: t. i. a' vezérczik' végén — a' 8-dik lapon, a' felégetett helységek sorából kimaradt *Felvincz*.

